

О‘ЗBEK VA ARAB TILLARIDA KO‘MAKCHI VA KIRITMALAR VA ULARGA OID ATAMALAR (ARAB TILIDA FE‘LNI NASB QILUVCHI SO‘ZLAR QIYOSIDA)

Abdurayimov Umidjon Abdunabi o‘g‘li

Oriental studies universiteti 2-kurs magistranti

Tel: +998913609020,

E-mail: abdurayimovumidjon04@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi yordamchi so‘z turkumlaridan bo‘lgan ko‘makchilar va yordamchilar haqida umumiy ma‘lumot berilib, ularni arab tilidagi fe‘lni nasb qiluvchi so‘zlarga taqqoslab o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Yordamchi so‘z turkumlari, ko‘makchilar o‘zbek tilida yordamchi so‘z turkumlari, arab tilida fe‘lni nasb qiluvchi yordamchi so‘zlar.

Ko‘makchilar vazifasiga ko‘ra kelishiklarga o‘xshaydi. Ba‘zan ko‘makchilar kelishiklar bilan bir xil vazifada kelib, biri ikkinchisining o‘rnida ishlatiladi. Masalan: qo‘l bilan ko‘tardim. Qo‘lda ko‘tardim (vosita ma‘nosi). Jahonda dong‘imiz paxta orqali. (G‘afur G‘ulom.) Jahonda dong‘imiz paxtadan (vosita yoki sabab ma‘nosi). Maktab uchun mebel olindi. Maktabga mebel olindi (atalganlik ma‘nosi). Lekin ko‘makchi bilan kelishik bir narsa emas. Buni quyidagi misolda ham ko‘rish mumkin: Paxta uchun kurash – paxtaga kurash birikuvlarida uchun ko‘makchisini jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi -ga bilan almashtirib bo‘lmaydi.

Hozirgi o‘zbek tilidagi bilan, uchun, sari, kabi, sayin, qadar, singari ko‘makchilari ma‘nosini tamoman yo‘qotgan, shuningdek tomon, orqali, sababli, qarab-qaramay, so‘ng, tashqari, nari, beri, chog‘li kabi ko‘makchi vazifasida qo‘llanuvchi so‘zlar ko‘makchilar sanaladi Shunga ko‘ra ko‘makchilar ikkiga: 1) sof ko‘makchilar; 2) funktsional ko‘makchilarga bo‘linadi.

Sof ko‘makchilar lug‘aviy ma‘nosini yo‘qotgan bo‘lib, boshqa so‘zlar bilan birikib kelgandagina turli munosabatlarni ifodalaydi. Boshqarish xususiyatiga ko‘ra sof ko‘makchilar ikki guruhga bo‘linadi: 1) bir xil kelishikdagi so‘z bilan keluvchi sof ko‘makchilar, 2) turli kelishiklar bilan qo‘llanuvchi sof ko‘makchilar.

Sayin, uzra, orqali va boshqa ayrim sof ko‘makchilar bosh kelishikdagi otlar bilan qo‘llanadi: kun sayin, borgan sayin kabi. Bunda ular harakatning takrorlanishi, davom etishi kabi ma‘nolarni ifodalaydi. M-n: Ro‘zg‘ori ham kun sayin but bo‘lyapti. (O.) Orqali ko‘makchisi vosita ma‘nosini anglatadi: Xat pochta orqali olindi. Tufayli ko‘makchisi sabab ma‘nosini anglatadi: Sen tufayli ulug‘ martabali bo‘ldi. Yanglig‘, kabi ko‘makchilari chog‘ishtirish, o‘xshatish kabi ma‘nolarni bildiradi: Irodaning qilich kabi o‘tkirdir dami. (O.) Sari o‘rin, payt va yo‘nalish kabi ma‘nolarni ifodalaydi.

Ulg'aygan sari, yaqinlashgan sari kabilar. Turli kelishikdagi otlar bilan keluvchi sof ko'makchilar bosh, qaratqich, jo'nalish kelishigidagi so'zlar bilan qo'llanadi. Bunday ko'makchilarga kabi, singari, bilan, uchun, qadar ko'makchilari misoldir. Kabi, singari ko'makchilari chog'ishtirish, o'xshatish ma'nolarini anglatadi. Bahor toshqini kabi extiroslar bilan keldi. (S.An.) Uning o'zi so'zi singari sof edi. Bilan ko'makchisi vosita, sabab, maqsad, payt kabi ma'nolarni anglatadi. Uning birlan, birla, -ila, -la kabi shakllari she'riyatda qo'llanadi. Gap bilan va'da berma, ish bilan ber. Tilak bilan kelgan, tong bilan uyg'ongan kabi. Uchun ko'makchisi sabab, maqsad, atalganlik kabi ma'nolarni anglatadi: Bu boyliklar sen uchun, qizim. Ataylab ko'rish uchun keldi kabi. Qadar ko'makchisi chog'ishtirish, masofa, vaqt va o'ringa munosabat ma'nolarini anglatadi: Aziza o'rtoqlarini kechga qadar kutdi.

Huddi shu o'rinda arab tilida ham shunday so'zlar bo'ladiki, ular o'zbek tilidagi ko'makchilarga to'g'ri keladi. Lekin, o'zbek tilidan farqli ravishda arab tilidagi ko'plab ko'makchi yoki yordamchi so'zlar o'zidan keyingi so'zga ta'sir o'tkazadi.

Misol uchun :

كِي = uchun ko'makchi so'zini oladigan bo'lsa, bu so'z ham o'zbek tilidagi "uchun" ko'makchi so'zi kabi sababni ifodalaydi. Lekin, ushbu so'z odatda biror bir fe'ldan keyin kelib unga o'z ta'sirini o'tkaza oladi. Shu jihatdan ushbu ko'makchi so'z o'zbek tildan farq qiladi.

Misol uchun:

Men non olish uchun bozorga bordim

ذَهَبْتُ إِلَى السُّوقِ كِي أَشْتَرِيَ الخُبْزَ.

O'zbek tilidagi misolga e'tibor beradigan bo'lsak, undan keyin harakat nomidagi ot kelmoqda va uchun so'zi unga ta'sir o'tkazmaypat. Chunki o'zbek tilida fe'llarda kelishik qo'shimchasi bo'lmaydi. Arab tilidagi misolga e'tibor beradigan bo'lsak, "كِي" yuklamasidan keyin kelayotgan muzoriy fe'li fatha (nasb) holatda kelmoqda.

Tilimizdagi kiritmalar deb umumlashtiriladigan birliklar juda katta uslubiy-ekaspressiv-emotsional imkoniyatlarga ega. Kiritmalar so'zlovchining o'zi bayon etayotgan fikriga munosabati (ishonchi, gunoni, tasdig'i, inkori va h.), fikrning birovga nisbatlanishi (mansubligi, aloqadorligi), o'z fikri tarkibiy qismlarining ahamiyatligi darajasi (birinchidan, ikkinchidan va h.), fikri va uning tarkibiy qismlariga doir bayon etadigan qo'shimcha axboroti yoki izohi kabi rang-barang ma'nolarni ifodalaydi.

Kiritmalar so'zlovchining aytayotgan fikriga munosabatini ifodalaganligi uchun rasmiy uslubda deyarli qo'llanmaydi.

Kiritmalar alohida so'z (afsuski, sizningcha, aytishlaricha kabi), so'z birikmasi (gapning ochig'i, dangalini aytganda, so'zning qisqasi kabi), gaplar (rostini aytsam, o'ylab ko'rsam, buni qarang kabi) yoki undan katta birliklar shaklida bo'lishi mumkin.

Kiritmalar gapning, xususan, matnning umumiy mazmuniga daxldor bo'lsa-da, gapdagi biror bo'lak bilan tobe-hokimlik aloqasiga kirmaydi, shuning uchun ular

gapdagi boshqa bo`laklardan asosan vergul, tire, ba`zan qavslar bilan, talaffuzda esa kichik to`xtamlar bilan ajratiladi.

Arab tilida ham ayni ushbu kiritmalar kabi ma`noni ifodalaydigan so`zlar bir qancha bo`lib, ulardan “إِذْنٌ” so`zini misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Lekin, avval aytib o`tganimizdek bu so`z ham huddi “كَيْ” yuklamasi kabi o`zidan keying so`zga o`z ta`sirini o`tkaza oladi.

إِذْنٌ أَكْرَمَكَ أَنَا أَذْهَبُ إِلَيْكَ !

Men senikiga boraman ! Unday bo`lsa, seni yaxshi kutib olaman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. M.Hasanov, M.Abzalova.Arab tili.Toshkent,2019.
2. N.Ibrohimov, M.Yusupov.Arab tili grammatikasi. – Toshkent, 2006.
3. Mualliflar jamoasi. Umusalim maktab darsliklari 6,7,8,9 sinflar. – Toshkent, 2022.
4. A.Madvaliyev, N.Mahkamov, N.Mahmudov (rahbar), D.Xudoyberganova, O.Odilov.O`zbek tilining izohli lug`ati – Toshkent,O`zbekiston nashriyoti 2021.

INTERNET MANBALARI:

1. <https://hozir.org/umumiy-tilshunoslik>
2. <https://wikipedia.uz>